

Är vår moral en gåva från den själviska genen?

Var kommer moralen ifrån? De flesta människor har starka känslor för vad som är moraliskt rätt och fel. Dessa moraliska intuitioner är i grunden lika inom alla kulturer [2]. Det finns t ex ett starkt motstånd mot att skada eller döda andra människor, liksom mot att ljuga och mot att inte hålla sina löften. Även om vi skulle vinna kortsiktiga fördelar av att göra det så avhåller vi oss ifrån det eftersom det känns moraliskt fel. Hur uppkommer då dessa känslor? Finns de från födseln, eller är de någonting som man lär sig eller tillägnar sig under barndomen? Är de moraliska värdena rentav absoluta och sanna i kraft av en av oss oberoende verklighet, som matematikens eller naturvetenskapens sanningar? Eller är de konstruktioner och en del av den mänskliga kulturen, liksom språket?

Richard Dawkins' klassiker »The selfish gene« från 1976 erbjuder en imponerande förklaringsmodell till hur vår moral har uppkommit genom evolutionen och hur den finns i våra gener [3]. I den här essän ska vi diskutera moralfilosofi utifrån ett evolutionsbiologiskt perspektiv.

Enligt Platon finns det absoluta moraliska sanningar som är oberoende av vårt tyckande [4]. Denna värde realism utvecklades av Aristoteles, som menar

»Två saker fyller sinnet med ständig förnyad och tilltagande beundran och respekt, ju oftare och mer ihållande reflexionen ägnar sig åt dem: stjärnhimlen över mig och morallagen inom mig.«

Immanuel Kant, ur »Kritik av det praktiska förnuftet«, 1788 [1]

MORAL-LAGAR
Var står våra morallagar skrivna? I himmelen – eller i människans gener?

de att moralen är grundad i den mänskliga naturen. Genom praktisk visdom – phronesis – kan människan uppnå moralisk hälsa och ett gott liv [5].

Under många århundraden baserades etiken – även den medicinska etiken – i västerlandet på den kristna religionen [6]. Kristna teologer har utifrån den så kallade naturrätten – människans känsla för rätt och fel – velat se ett bevis för en allsmäktig guds existens [7]. De moraliska intuitionerna – menar man – måste med nödvändighet komma från Gud, som därför måste finnas. De monoteistiska religionerna – judendom, kristendom och islam – har bland

annat det gemensamt att de tillskriver människan ett egenvärde – ett moraliskt värde i kraft av sin specifika art.

Efter upplysningen och naturvetenskapens enorma framgångar under 1800-talet inspirerades brittiska tänkare till en nyttobaserad – utilitaristisk – moralfilosofi. Utilitetsprincipen framlades först av Jeremy Bentham – största möjliga lycka åt största möjliga antal [5]. Benthams hedonistiska utilitarism modifierades av J S Mill som införde kvalitativa skillnader mellan olika typer av lust och lycka. Enligt Mill finns det högre stående njutningsformer – higher pleasures – som är specifika för människan och därmed mer värdefulla i moraliskt hänseende.

Ett verkligt dråpslag mot värderealismen kom emellertid under det sena 1800-talet när Friedrich Wilhelm Nietzsche i sin »Om moralens härstamning« 1887 förkunnade att moralen inte består av någonting annat än hjärnspöken och fördomar. Gud är död, förkunnade prästsonen Nietzsche och med övertygande intellektuell pregnans förespråkade han den rena egoismen – ett naturtillstånd där den starkes rätt ska råda.

1859 hade Charles Darwin publicerat sitt epokgörande verk »Om arternas ursprung«. Evolutionens principer om det naturliga urvalet, där endast den starkaste och bäst anpassade överlever i en ständig kamp om naturens resurser, kan vid en första anblick förefalla väl förenliga med Nietzsches värdenihilism. Men var kommer då alla exempel på samarbete i naturen ifrån? Hur har altruism och moral kunnat utvecklas genom evolutionen? Darwin själv var medveten om problemet och svårigheterna att förklara dessa fenomen med hjälp av sin evolutionsteori. Hur kan det vara möjligt att enskilda individer, till exempel arbetsmyror, handlar uppenbart altruistiskt och därmed försakar sina egna möjligheter till förökning? Och hur förklarar man utvecklingen av människans kultur som hade varit omöjlig utan samarbete. Kunde det rentav ligga någonting i tidigare filosofers och teologers tankar om en högre plan och att moralen kom ur en annan källa än ur naturen?

Det skulle dröja en god bit in på 1900-talet innan en tilltalande naturvetenskaplig förklaring kunde ges. Förklaringen heter »the selfish gene theory« och det geniala med denna teori är att det är generna – inte individerna, grupperna eller arterna – som placeras i centrum för evolutionens urval. Egoism på gennivå blir fullt förenlig med altruism och samarbete på individnivå.

När Richard Dawkins publicerade sin klassiker »The selfish gene« 1976 blev den genast en stor framgång. Teorierna i boken bygger egentligen på tidigare forskares arbeten, som Dawkins utvecklat, populariserat och gjort kända för den breda allmänheten. Finessen med teorin är alltså att skilja mellan generna – replikatorerna – och individerna – vehiclerna.

Många har missuppfattat budskapet i »The selfish gene« och trott att den själviska genen avser genen för själviskhet. Att boken förespråkar socialdarwinism – den av Herbert Spencer grundlagda irrläran som bland annat låg till grund för nazisternas och fascisternas ideologier. Kanske beror denna missuppfattning till viss del på den unge Dawkins inkonse-

**DOLD
AGENDA**
Kan vår vilja att hjälpa andra förklaras av krassa överlevnadsstrategier? Är altruism en spekulativ reproduktiv framgång?

venta formuleringar i originalutgåvan, något som författaren tvingas ägna betydande pedagogisk kraft åt att korrigera i senare utgåvor [8].

Vad Dawkins egentligen menar när han använder metaforen »den själviska genen« är att genen – ett visst specifikt DNA-mönster – har som sin enda strävan att skapa så många kopior av sig själv som möjligt. »Själviskheten« ligger i att det genmönster som är mest effektivt i förhållande till sina alleler kommer att sprida sig och dominera i populationen. Organismerna och individerna har i detta sammanhang inget högre syfte än att vara bärare av DNA-mönstren.

Redan 1964 hade forskaren Bill Hamilton (1936–2000) genom sin forskning på sociala insekter kunnat visa varför individer uppträder altruistiskt gentemot nära släktingar – så kallade kin altruism. Förklaringen är att det hos nära anhöriga finns en statistiskt hög sannolikhet för förekomsten av samma genuppsättningar som hos individen själv. Utifrån genens perspektiv kan det därför vara lika viktigt att två av individens egna barn överlever och för generna vidare som att individen själv gör det. Hamiltons regel stipulerar nämligen att en gen sprider sig i en population om kostnaden för den altruistiska individen i reproduktiva termer är mindre än sannolikheten att genen finns hos den man hjälper.

Richard Dawkins lutar sig också mot sin mentor evolutionsbiologen Robert Trivers (f 1943) och dennes forskning från 1971 om reciprok altruism. Den enkla innebörden av detta är att en individ ger fördelar till en annan individ med förväntan om en framtida gästgjäst. Trivers kunde visa att en individ med hjälp av denna strategi kunde vinna reproduktiv framgång och att hennes gener därmed blev spridda i populationen.

Dawkins' utgångspunkt är etologens (etologi – studiet av djurs beteenden). Hans modell förutsätter att man tänker sig en koppling mellan specifika gener och vissa sociala beteenden – utan att man nödvändigtvis behöver känna till de exakta mekanismerna för hur detta går till på neural och cellulär nivå. Enligt teorin har generna för altruistiskt beteende så småningom blivit fränkopplade från sina ursprungliga sammanhang

och invävda i individernas fenotyp. Men genernas fenotypiska effekter kan även sträcka sig utanför den enskilda individen – något som Dawkins beskriver som the extended phenotype [9]. I evolutionsbiologisk bemärkelse strävar en individs beteende efter att maximera överlevnaden för generna för just detta beteende. De moraliska beteendena – den mänskliga moralen – som vi försöker förklara här kan alltså betecknas som ett exempel på en extended phenotype.

Ett viktigt begrepp för förståelsen av hur olika beteendemönster har utvecklats är ESS – evolutionarily stable strategy. Med ESS avses ett visst beteendemönster som en individ måste anta för att kunna överleva i en population. ESS är enligt Dawkins förklaringen till varför lejon inte angriper andra lejon och varför antiloper springer ifrån lejon i stället för att kämpa emot. Med hjälp av spelteoretiska datoranimationer visar Dawkins hur olika moraliska beteendestrategier kan bli ESS i en grupp. Det sämsta för kollektivet är en grupp med enbart egoister. En sådan grupp dör snart ut. Det bästa för gruppen är en grupp med altruister. Moral lönar sig både för kollektivet och för de gener som kodar för moraliskt beteende. Den själviska genen för altruism sprider sig i gruppen och altruism blir den dominerande strategin.

Armiljoner av evolution har selekterat fram den fenotyp som finns bland oss människor i dag. Den mänskliga hjärnan med alla sina intuitioner är förvisso en produkt av evolutionen. Att förstå hur icke medvetna beteendeprocesser – inklusive motivationen att utöva moraliska handlingar – går till på CNS-nivå ligger utanför ambitionerna med denna essä. Dawkins beskriver detta i termer av positiv och negativ feedback – vi mår helt enkelt bra av att följa våra moraliska intuitioner och dåligt av att inte göra det. Denna modell behöver inte implicera någon determinism – vilket har varit en invändning mot teorin. Vi människor är utrustade med ett medvetande och vi har en förmåga att reflektera över våra handlingar. Vi har också en fri vilja och kan alltid välja om vi vill följa eller gå emot våra moraliska intuitioner!

Uppfattningen att grunderna till människans

INBYGGD FUNKTION
Kanske finns moralen inbyggd i våra system. Liksom den fria viljan som gör det möjligt att väg-
ra ta hänsyn till moralilagär.

funktionella hjärna finns förutbestämd i hennes DNA leder kanske tankarna till Noam Chomsky och dennes kontroversiella teorier om en hos människan nedärvd inre grammatik. Men egentligen torde teorierna kring moralens utveckling inte vara mer kontroversiella än att vårt synsystem bygger på medfödda genetiska centralnervösa strukturer, där en interaktion krävs under hjärnans plastiska period under uppväxtåren för att ett funktionellt synsystem ska kunna utvecklas.

1977 – året efter Richard Dawkins' »The selfish gene« – publicerades en annan bok som haft en avgörande betydelse för den moralfilosofiska diskursen, särskilt i frågan om realism respektive konstruktivism av moraliska värden. Det handlar om boken »Ethics: inventing right and wrong«, skriven av en annan Oxfordprofessor – nämligen filosofen John Mackie [10]. I boken presenterar Mackie sin »error theory« eller misstagsteorin – en teori som påminner en hel del om de tankar som utvecklades av den svenske filosofen Axel Hägerström (1868–1939) [11]. Mackies teori går i korthet ut på att vi med våra värdeomdömen gör anspråk på att beskriva objektiva värdefakta och att vi tror på dessa eftersom de finns inbyggda i vårt tänkande och i vårt språk. Men egentligen finns det inte några objektiva värden, enligt Mackie, och därför är våra värdeomdömen alltid falska och vi misstar oss alltid när vi säger att någonting är rätt eller fel i moraliskt hänseende.

»Morality is not to be discovered«, skriver Mackie, »but to be made«. Ett moralfilosofiskt system måste helt enkelt konstrueras utifrån de krav vi vill ställa på detsamma. Våra moraliska intuitioner utgörs av evolutionära kvarlevor anpassade för ett liv på savannen och är inte tillförlitliga i dagens komplexa verklighet. Mackie belyser detta i ett sjuttioåls perspektiv där det övervägande moraliska problemet var hoten från kärnvapen. Hans resonemang förefaller emellertid även osökt adekvat applicerat på dagens medicinska diskurs. Våra starka intuitioner mot alla former av dödande och mot att aldrig tala osanning är inte alltid tillförlitliga vid beslutsfattande i frågor om eutanasi och kanske inte heller när det gäller information om prognos till svårt sjuka patienter.

Moral har alltid handlat om de svåra frågorna. Varför ska jag vara moralisk? Varför ska jag försaka mitt eget omedelbara goda för något högre gott? Detta var frågorna som antikens filosofer brottades med och som därefter sysselsatt moralfilosofer genom alla tider. Kan vi mot bakgrund av den ovan förda diskussionen sluta oss till att svaren på dessa frågor står skrivna i våra gener? Kan man basera sin moral och sitt moraliska handlande på de intuitioner man känner inom sig och som evolutionen har framskapat? Eftersom dessa frågor är filosofiska blir svaret naturligtvis ja. Och nej.

Joakim Färdow
specialistläkare
ögonkliniken,
Centrallasarettet, Växjö
joakim.fardow@telia.com

Läs mer Referenslista <http://ltarkiv.lakartidningen.se>